

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken

Leeuwen, M. van

Citation

Leeuwen, M. van. (2015, April 16). *Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken. LOT dissertation series*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/32770>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/32770>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/32770> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Leeuwen, Maarten van

Title: Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken

Issue Date: 2015-04-16

Hoofdstuk 2

Stijlanalyse op taalkundige grondslag: een methode

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk schets ik een methode voor stijlanalyse op taalkundige grondslag, waarmee op systematische wijze verbanden kunnen worden gelegd tussen stilistische middelen op microniveau en globale indrukken op macroniveau. Daartoe bouw ik vooral voort op het werk van Leech & Short (2007) uit de literaire stilistiek. Hun aanpak, die ook voor de analyse van zakelijke teksten geschikt is (Leech & Short 2007: 3), is de meest representatieve uitwerking van de hier geschetste vorm van stijlonderzoek. De hieronder geschetste methode is een nadere explicitering en verdere uitwerking van hun aanpak.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2.2 bespreek ik verschillende methodologische principes die bij stijlanalyse op taalkundige grondslag een rol spelen. Vervolgens wordt in paragraaf 2.3 de samenhang tussen die principes beschreven: hoe moeten die methodologische principes in de praktijk worden ingezet? In paragraaf 2.4 verantwoord ik de keuze voor de teksten waarop de methodologische principes in de verschillende casus hoofdstukken zullen worden toegepast. Het hoofdstuk besluit met een korte samenvatting en vooruitblik (paragraaf 2.5).

2.2 Methodologische uitgangspunten

2.2.1 Macroniveau en intersubjectiviteit

Het is van belang dat indrukken op macroniveau een intersubjectieve grondslag kennen. Voorkomen moet worden dat een indruk op macroniveau een particuliere mening is van de analist, die hij vervolgens met stilistische verschijnselen uit de tekst bevestigt. Met name de ‘kritische stilistiek’ (zie paragraaf 1.2) is op dit punt onder vuur komen te liggen: de benadering is verweten aan teksten interpretaties toe te kennen die de politieke voorkeuren van de analist weerspiegelen.¹⁹ De kwestie speelt echter ook in de literaire

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Blommaert (2005: 32); Van Rees (2005: 96 en de verwijzingen aldaar), en Simpson (1993: 111-116).

stilistiek, waar het eveneens niet ongebruikelijk is om uit te gaan van een eigen globale indruk van een literair werk, en vervolgens op microniveau te onderzoeken welke stilistische verschijnselen aan die indruk bijdragen.²⁰

Een indruk op macroniveau een intersubjectieve grondslag geven, kan door het aandragen van onafhankelijke evidentie. Dat is mogelijk door het doen van receptieonderzoek: wanneer wordt aangetoond dat een indruk op macroniveau door verschillende taalgebruikers wordt gedeeld, krijgt die indruk een intersubjectief karakter. Een mogelijkheid voor receptieonderzoek is om de tekst(en) in kwestie voor te leggen aan proefpersonen, en hen naar oordelen over die tekst(en) te vragen. Deze aanpak is vrij bewerkelijk: denk aan het vinden van proefpersonen, het opstellen van een goede vragenlijst, etc. In dat opzicht is een andere vorm van receptieonderzoek praktischer: zoeken naar oordelen van opinievormers. Wanneer er oordelen van opinievormers over de te analyseren tekst(en) beschikbaar zijn, kunnen ook deze als onafhankelijke evidentie fungeren. Beide methoden sluiten elkaar uiteraard ook niet uit: ze kunnen naast elkaar worden gebruikt.²¹

In dit proefschrift worden indrukken op macroniveau voorzien van een intersubjectieve basis door gebruik te maken van oordelen van opinievormers.

2.2.2 Werken met een checklist

Het is uiteraard belangrijk dat het zoeken naar relevante formuleringskeuzes op systematische wijze wordt aangepakt. Daartoe is verschillende malen voorgesteld te werken met een checklist waarin stilistische verschijnselen staan opgesomd.²² Het idee achter die verschillende checklists is steeds hetzelfde: een checklist is een heuristisch instrument, dat de analist kan helpen om stilistische verschijnselen op het spoor te komen die mogelijk voor de analyse relevant zijn (vgl. Leech & Short 2007: 61).

De checklists die in omloop zijn, hebben een aantal zaken met elkaar gemeen. Zo maken ze geen van alle aanspraak op volledigheid. De reden daarvoor ligt voor de hand: er bestaan dusdanig veel stilistische middelen dat het in de praktijk ondoenlijk zou zijn om een uitputtende lijst van stijlmiddelen systematisch langs te lopen.²³ De checklists beperken zich daarom tot het

²⁰ Vgl. Hamilton (2008: 559), O'Halloran (2007: 230) en Fish (1980).

²¹ Zie voor een voorbeeld Fagel, Van Leeuwen & Boogaart (2011).

²² Zie Fahnestock (2009), Leech & Short (2007), Verhagen (2001a), Fairclough (1992, 1989), Fowler (1991), Corbett (1990) en Fowler & Kress (1979).

²³ Als voorbeeld kan het boek *Rhetorical Style* van Jeanne Fahnestock dienen (Fahnestock 2011). Dit boek van ruim 400 pagina's kan worden beschouwd als een encyclopedie van stilistische verschijnselen. Een tekst systematisch langslopen op alle stilistische verschijnselen die Fahnestock behandelt zou ondoenlijk veel tijd kosten. Dit neemt uiteraard niet weg dat het boek van Fahnestock een zeer belangrijk naslagwerk is voor iedereen die geïnteresseerd is in het doen van stilistisch onderzoek.

opsommen van een *selectie* aan stijlmiddelen, waarbij de precieze samenstelling van verschillende checklists steeds is gebaseerd op praktijkervaring: de lijsten bestaan uit opsommingen van stilistische verschijnselen die volgens de auteur(s) in kwestie relatief vaak tot interessante inzichten leiden.²⁴

Geen van de checklists geeft informatie over de vraag hoe de opgesomde stijlmiddelen precies moeten worden geoperationaliseerd. Ook dat valt goed te verklaren: wanneer dergelijke informatie aan een checklist zou worden toegevoegd, zou dat een boekwerk opleveren. Achter de meeste stijlmiddelen gaat een ‘linguïstische wereld’ schuil, en die kan niet in een beknopte checklist worden opgenomen. Voor sommige stijlmiddelen geldt bijvoorbeeld dat er nog discussie bestaat over hoe dat stijlmiddel precies moet worden gedefinieerd.²⁵ Aan dat soort discussies kan in een checklist geen recht worden gedaan; de analist zal daarvan dus zelf kennis moeten nemen door zich in taalkundige literatuur over de opgesomde stijlmiddelen te verdiepen.

Ook geven de checklists geen uitputtend overzicht van (veronderstelde) effecten die de opgesomde stilistische verschijnselen kunnen sorteren. Veel stijlmiddelen kunnen, afhankelijk van de context waarin ze worden ingezet, nog verschillende effecten hebben. Een goed voorbeeld is naamwoordstijl: de syntactische en semantische eigenschappen van dit stijlmiddel kunnen leiden tot vaagheid en abstractheid (zie paragraaf 3.3.2.3), maar bijvoorbeeld ook tot de indruk dat een spreker of schrijver algemene wetmatigheden presenteert, dat hij zichzelf niet met bepaalde handelingen wil associëren (zie paragraaf 1.3), etc. (Onrust 2005). Een ander voorbeeld is iemand aanspreken met zijn of haar voornaam: in veel contexten duidt dat op solidariteit, maar in het taalgebruik van Geert Wilders heeft het aanspreken van collega-politici bij hun voornaam eerder iets denigrerends, en draagt het bij aan het creëren van afstand (zie paragraaf 4.3.2.2). Welk effect een stijlmiddel precies sorteert, kan dus van tekst tot tekst verschillen, en moet op basis van kwalitatieve analyse en taalkundige inzichten worden vastgesteld (zie ook paragraaf 2.3.2). De checklists zijn niet bedoeld als hulpmiddel in dat (soms ingewikkelde) interpretatieproces;²⁶ ze beogen de analist te helpen bij het *opsporen* van stijlmiddelen die relevant zijn voor de analyse.

²⁴ Leech & Short (2007: 61) spreken bijvoorbeeld over een lijst van ‘(...) good bets: categories which, in our experience, are likely to yield stylistically relevant information’. Evenzo motiveren Fowler & Kress (1979: 197-198) hun lijst door te stellen dat ‘our experience has shown us that certain structures are particularly likely to be revealing’; het zijn deze ‘linguistic features’ die in hun checklist zijn opgenomen.

²⁵ Zie in dit verband bijvoorbeeld de bespreking van naamwoordstijl in paragraaf 3.3.2.3.

²⁶ Bij sommige checklists worden overigens wel korte voorbeelden gegeven van mogelijke effecten van opgesomde stijlmiddelen (zie bijvoorbeeld Fairclough 1989: 113-139; Fowler & Kress 1979: 198-213). Deze voorbeelden zijn echter zeer beknopt, en geven zeker geen volledig overzicht van de effecten die die stijlmiddelen kunnen sorteren.

Een laatste overeenkomst tussen de verschillende checklists is dat deze in de praktijk van stijlonderzoek nauwelijks worden ingezet. In hoofdstuk 3 zal ik betogen dat dat onterecht is: het inzetten van een checklist heeft meerwaarde, en zou meer navolging verdienen dan het tot nu gekregen heeft.

Verhagen (2001a) heeft, op basis van de lijst van Leech & Short (2007: 61-64), een checklist van stijlmiddelen ontwikkeld voor het *Nederlands*. Van deze checklist maak ik in dit proefschrift gebruik.²⁷ De hierboven geplaatste opmerkingen over de aard en functie van de verschillende checklists zijn ook op Verhagens lijst van toepassing. Verhagens checklist is dus, in diens eigen woorden:

(...) een hulpmiddel bij het ‘voorwerk’ voor de stilistische analyse van een tekst: het inventariseren van mogelijk relevante taalkundige verschijnselen in de tekst en het benoemen daarvan. Het is dus een lijst met ‘aandachtspunten’ en geenszins een exacte beschrijving van de betekenis en/of stilistische waarde van de genoemde middelen; in sommige gevallen is er sprake van overlap – hetzelfde stijlkenmerk kan aan de orde komen bij verschillende onderdelen van de checklist. Dat is geen probleem voor het doel van de checklist: bevorderen dat de gebruiker in vrij korte tijd een behoorlijke hoeveelheid mogelijk relevante linguïstische kenmerken van een tekst kan identificeren en benoemen. Op volledigheid maakt de lijst ook geen enkele aanspraak. (Verhagen 2001a)

In de checklist van Verhagen (2001a) worden vijf categorieën stijlmiddelen onderscheiden, onder de noemers A) Grammatica, B) Woordgebruik, C) Stijlfiguren, D) Tekststructuur en E) Communicatie. De lijst wordt hieronder weergegeven. Hoe het werken ermee in de praktijk gestalte krijgt, wordt in hoofdstuk 3 en 4 gedemonstreerd.²⁸

²⁷ Een vernieuwde versie van Verhagens checklist zal worden gepubliceerd in Stukker & Verhagen (te verschijnen). Deze versie was nog niet beschikbaar ten tijde van mijn onderzoek.

²⁸ Vergeleken met de oorspronkelijke checklist van Verhagen (2001a) heb ik in de presentatie een aantal kleine wijzigingen doorgevoerd. De belangrijkste daarvan is dat ik onderdelen D1 en D2 nieuwe labels heb gegeven. Waar in onderstaande lijst wordt gesproken van ‘referentiële’ en ‘relationele’ coherentie, worden D1 en D2 in de oorspronkelijke lijst aangeduid met respectievelijk ‘cohesie’ en ‘coherentie’. Verhagen (2001a) merkt op dat deze termen in de tekstlinguïstiek niet op een uniforme manier worden gebruikt, en hij geeft daarom in een bijlage een toelichting op de manier waarop hij de termen hanteert. Om de checklist bondig te houden, heb ik ervoor gekozen om Verhagens toelichting niet over te nemen, maar te vervangen door verwijzingen naar inleidende Nederlandstalige literatuur over onderdelen D1 en D2 (zie noot 30); de terminologie is met die literatuur in overeenstemming gebracht. Verder wordt in de hier weergegeven lijst bijvoorbeeld gesproken van ‘personen’ in plaats van ‘personages’, omdat die laatste term primair op literaire teksten van toepassing is, terwijl de checklist evenzeer voor het identificeren van stijlmiddelen in zakelijke teksten bedoeld is. Om dezelfde reden heb ik ook een aantal literaire voorbeelden vervangen (in de oorspronkelijke checklist staat bijvoorbeeld bij onderdeel A1 een ander voorbeeld: ‘Ik pakte de beker op en brandde prompt mijn vingers. Stom.’). Ook de nummering is op detailniveau aangepast, om het verwijzen naar de checklist verder te vergemakkelijken.

 CHECKLIST NEDERLANDSE STIJLMIDDELEN (Verhagen 2001)

A. Grammaticale categorieën

1. Hoofdzinstypes

Vooral het gebruik van niet-standaardvormen,²⁹ zoals:

- Vraag- en bevelzinnen
- Uitroepen
- Beknopte zinnen (geen persoonsvorm)
- Losse woordgroepen, zonder werkwoord ('[Wat valt er onder embargo te houden?] Niets.')

2. Volgorde in hoofdzinnen

- Vooral bijzondere vooropplaatsingen ('Gezag en leiderschap moet de premier uitstralen')

3. Complexiteit van hoofdzinnen

- Verhouding tussen enkelvoudige hoofdzinnen en hoofdzinnen met bijzinnen
- Hoofdzinnen met meerdere bijzinnen

4. Aard van structurele verbindingen tussen tekstsegmenten

- Juxtapositie/nevenschikking/onderschikking
- Finiete/infiniete constructies

5. Complementatie

- Finiet of infinit
- Perspectiverend of ook causaal?
- Parenthetische zinnestelsels ('...', dacht zij, '...')

6. Soorten zinsstructuren

- Transitief/intransitief
- Passief
- Onpersoonlijke constructies ('Er verschijnt een glimlach op zijn gezicht' vs. 'Hij glimlacht')

7. Bijzondere kenmerken van presentatie van situaties en gebeurtenissen (werkwoordsgroepen)

- Tijd (tegenwoordig/verleden; voltooid/onvoltooid)
- Aspect (toestand/gebeuren; duur/moment; begin/proces – vgl. 'Hij dacht na', 'Hij was aan het nadenken', 'Hij begon na te denken')
- Causaliteit (vgl. 'Hij liet het boek vallen' vs. 'Het boek viel uit zijn handen')

8. Bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen

- Abstract/concreet
- Specificerend/vervagend
- Beschrijvend/evaluerend
- Voorzien van graadaanduidingen ('volkomen duidelijk' vs. 'duidelijk', 'doodmoe' vs. 'moe')?

²⁹ De standaardvorm is die van een mededelende hoofdzin met persoonsvorm op de tweede plaats.

9. Negatie

- ‘Niet’, ‘geen’, maar ook ‘nauwelijks’ e.d.

10. Modaliteit

- In bijwoorden (‘misschien’, ‘kennelijk’, ‘waarschijnlijk’, ‘blijkbaar’, ‘vast en zeker’, ‘ongetwijfeld’, enz.)
- In hulpwerkwoorden (‘lijken’, ‘blijken’, ‘schijnen’, ‘moeten’, ‘mogen’, ‘kunnen’, ‘zullen’, ‘zou(den)’, ‘willen’)

11. Algemeen

- Zijn er bepaalde grammaticale constructies die opvallen door frequent en/of bijzonder gebruik? Denk bijvoorbeeld aan als...dan-constructies, vergelijkingen (vergroterende en overtreffende trap), parallelismen (zie ook onder C. Stijlfiguren)

B. Woordgebruik

1. Algemeen

- Eenvoudig/ingewikkeld (ruwe maatstaf: gemiddeld aantal lettergrepen)
- Register: alledaags/formeel
- Woorden met specifieke connotaties (evaluerend, emotioneel, e.d.)
- Idiomatische uitdrukkingen
- Jargon
- Bijzonder gebruik van morfologische procedés: bijvoorbeeld samenstellingen, verkleinwoorden

2. Bijzondere soorten naamwoorden

- Abstract/concreet
- Let met name op nominalisaties (‘besparing’, ‘beheer’, ‘afname’) en andere naamwoorden die gebeurtenissen, toestanden, processen, psychologische en sociale verschijnselen aanduiden (‘kritiek’, ‘wetenschap’, ‘geweten’, ‘regering’, enz.)

3. Werkwoorden

- Specifieke en algemene werkwoorden (vgl. ‘lopen’ vs. ‘wandelen’, ‘slenteren’, ‘kuieren’, ‘drentelen’, ‘ijsberen’, ‘flaneren’, ‘banjeren’, ‘schrijden’, ‘struinen’, ‘benen’, ‘hollen’, ‘rennen’, ‘stappen’, ‘marcheren’)
- Hoeveel van de tekstbetekenis wordt gedragen door de werkwoorden? Let op de sterke interactie met het aandeel van nominalisaties in een tekst: dat gaat samen met vaagheid in de werkwoorden. Bijvoorbeeld ‘Het zakken van de koersen leidde tot gebrek aan vertrouwen bij de consumenten’: weinig specifieke betekenis in het werkwoord (‘leiden tot’) vs. ‘Doordat de koersen zakten, verloren de consumenten het vertrouwen’: meer specifieke betekenis in de werkwoorden (‘zakken’, ‘verliezen’)

4. Bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden

- Zie onder A8 bij Bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen

5. Neologismen

6. Partikels en tussenwerpsels

- Partikels (‘nou’, ‘toch’, ‘wel’, ‘maar’, ‘even’, ‘best (wel)’, ‘zelfs’, ‘tenminste’, enz.)

- Tussenwerpsels ('O', 'ja', 'hoor', enz.)
7. Voegwoorden en voornaamwoorden
- Zie onder D, Tekststructuur

C. Stijlfiguren

1. Fonologische patronen
 - Rijm, alliteratie, assonantie, ritmische patronen
2. Grammaticale en lexicale patronen
 - Gevallen van herhaling (parallelisme, zowel op het niveau van de woorden als dat van de grammatica), en 'gespiegelde' opbouw (chiasme)
3. Semantische patronen
 - Onconventioneel of opvallend gebruik van bepaalde betekenissen: vergelijking, metafoor, metonymie, ironie, paradox, enz.
 - Hoe impliciet of expliciet (vgl. 'Haar betonnen standpunt gaf geen millimeter mee' vs. 'Zij hield vast aan haar standpunt, alsof het een blok beton was')?
 - Wat zijn de begripdomeinen die in dergelijke semantische patronen aan elkaar gerelateerd worden (b.v. bezielde-onbezielde bij personificatie)?
 - Is er sprake van reactivering van conventionele beeldspraak (vgl. 'Hij schoof de hete aardappel niet alleen door, maar deed er ook nog wat peper bij').
 - Zijn er verbanden met fonologische, grammaticale en lexicale patronen te leggen?

D. Tekststructuur³⁰

1. Referentiële coherentie: expliciete verwijzingen naar dezelfde referenten in verschillende zinnen.
 - Persoonlijke voornaamwoorden
 - Aanwijzende voornaamwoorden
 - Definiëte naamwoordgroepen, met constante of variabele beschrijvende naamwoorden?
2. Relationele coherentie: conceptuele verbanden tussen zinnen en grotere tekstsegmenten
 - Welke relaties komen voor (causaal (voorwaarts/achterwaarts), lijst, tegenstellend, inhoudelijk/epistemisch)?
 - Expliciet gemarkeerd of niet?
 - Als ze gemarkeerd worden, met welke middelen: welke connectieven, verbindingsfrases, losse zinnen?

E. Communicatie

1. In welke mate en op welke manieren wordt in het taalgebruik duidelijk dat de tekst een geval van communicatie is, waarin een tekstproducent en een lezer/luisteraar verondersteld zijn?

³⁰ Met 'referentiële' en 'relationele' coherentie wordt bedoeld op vormen van tekstsamenhang zoals beschreven in Sanders & Spooren (2002) en Spooren (1999).

2. Worden voornaamwoorden van de eerste persoon ('ik', 'mij', 'me', 'mijn') gebruikt om naar de tekstproducent te verwijzen?
3. Worden er voornaamwoorden van de tweede persoon ('jij', 'u', 'je', 'jou', 'jouw'), imperatieven, aansporingen, e.d. gebruikt om de rol van de lezer/luisteraar op te roepen?
4. Zijn er epistemische betekenisrelaties die aan de gedachten van de tekstproducent toegeschreven moeten of kunnen worden?
5. Worden er evaluaties gegeven van elementen van het verhaal, of andere subjectieve attitudes geformuleerd die toegeschreven moeten/kunnen worden aan de tekstproducent?
6. Geven formuleringen iets te kennen over de houding van de tekstproducent ten opzichte van bepaalde personen?

2.2.3 Vergelijkend te werk gaan³¹

Werken met een checklist is niet het enige methodologische principe dat kan worden toegepast om relevante stilistische verschijnselen op het spoor te komen. Dat geldt ook voor *vergelijkendernijs* te werk gaan: door een tekst te vergelijken met een andere, kunnen stilistische kenmerken van een tekst gemakkelijker aan het licht worden gebracht (Leech & Short 2007: 41-44; Anbeek & Verhagen 2001: 10-11).

Bij formuleringskeuzes die een analist opvallen, wordt veelal een maatstaf geïmpliceerd. Stel dat de analist observeert dat tekst X veel graadaanduidende adjectieven bevat, dan impliceert die observatie een maatstaf waartegen het gebruik van graadaanduidende adjectieven in tekst X wordt afgezet. Het hanteren van een *absolute* maatstaf is vrijwel onmogelijk: dan zou een representatief corpus moeten worden opgesteld van alle schriftelijke tekstsoorten (nieuwsberichten, opiniestukken, wetteksten, ambtenarenproza, thrillers, speeches, etc. etc.). Vervolgens zouden het aantal zinnen en het aantal graadaanduidende adjectieven moeten worden geteld om op basis daarvan een algemeen, gegeneraliseerd gemiddelde vast te kunnen stellen, zoals 'Een zin bevat gemiddeld 1,2 graadaanduidende adjectieven.' Los van de methodologische problemen die deze aanpak met zich zou meebrengen (welke genres incorporeer je, in welke verhouding, etc.), is de vraag wat een gemiddelde als '1,2 graadaanduidende adjectieven per zin' precies zou zeggen. Een dergelijk gemiddelde functioneert niet als empirische realiteit in de hoofden van taalgebruikers: wanneer zij zinnen met of zonder graadaanduidende adjectieven lezen, hebben zij geen kennis van een dergelijk 'abstract' gemiddelde (vgl. Anbeek & Verhagen 2001: 6-8). Een *relatieve* maatstaf hanteren is daarom het beste (Leech & Short 2007: 41): door tekst X te

³¹ De beschrijving van de vergelijkende methode is deels ontleend aan Fagel, Van Leeuwen en Boogaart (2011).

analyseren in vergelijking met tekst Y, kan de analist laten zien dat tekst X relatief veel graadaanduidende adjectieven bevat.³²

Leech & Short (2007: 42) benadrukken dat de tekst die als relatief vergelijkingspunt wordt gekozen, ‘contextually related’ moet zijn: ‘There would be little point in comparing Jane Austen’s style with that of a contemporary legal writs or twentieth-century parliamentary reports.’ Wat precies onder ‘contextually related’ moet worden verstaan kan uiteraard per tekst verschillen, en dient expliciet te worden gemotiveerd.

In dit proefschrift worden parlementaire toespraken van Geert Wilders (PVV) bestudeerd in vergelijking met parlementaire toespraken van Ella Vogelaar (PvdA) en Alexander Pechtold (D66). De keuze voor deze zakelijke teksten wordt in paragraaf 2.4 nader toegelicht.

2.2.4 Kwalitatieve en kwantitatieve analyse

Stilistische analyse op taalkundige grondslag kent een traditie van voornamelijk kwalitatief onderzoek (Jeffries & McIntyre 2010: 11). Van oudsher wordt er veelal gewerkt met representatieve voorbeelden: de analist illustreert de aanwezigheid en veronderstelde effecten van stilistische verschijnselen aan de hand van representatieve tekstfragmenten. De afgelopen jaren is er echter ook een toenemende aandacht gekomen voor het werken met kwantitatieve gegevens.³³

Bij een puur kwalitatieve analyse kunnen geen ‘harde’ uitspraken worden gedaan over de frequenties van stilistische verschijnselen in een tekst. Dat is vaak wel wenselijk: voor het beantwoorden van de vraag hoe stilistische verschijnselen bijdragen aan het tot stand komen van een bepaalde indruk op macroniveau kunnen incidentele formuleringskeuzes van belang zijn, maar vaak zijn voor de analyse vooral formuleringskeuzes relevant die op een consistente manier worden ingezet, die systematiek vertonen (Leech & Short 2007: 34). Om de aanwezigheid van dergelijke stilistische patronen aan het licht te brengen, is kwantitatieve analyse noodzakelijk. Uiteindelijk zijn het immers concrete getallen die kunnen laten zien in hoeverre stilistische patronen in een tekst aanwezig zijn.

Het kwantificeren van relevante stilistische verschijnselen in een tekst is lang niet altijd eenvoudig (Biber & Conrad 2009: 59). Tellen heeft uiteraard alleen maar zin als de te onderzoeken verschijnselen nauwkeurig kunnen

³² Leech & Short (2007) en Anbeek & Verhagen (2001) spreken overigens van een ‘norm’ in plaats van ‘maatstaaf’. In het woordenboek *Van Dale* worden ‘norm’ en ‘maatstaaf’ genoemd als synoniemen van elkaar, maar een vergelijking van de twee lemma’s laat zien dat het woord ‘norm’ meer dan ‘maatstaaf’ de connotatie heeft van een regel of richtlijn die nagevolgd kan of moet worden. Het woord ‘maatstaaf’ drukt in mijn ogen beter uit waar het hier om gaat: de analist kiest een tekst die fungeert als *vergelijkingsbasis* (en niet als richtlijn voor ‘hoe het hoort’).

³³ Jeffries & McIntyre (2010: 173), Hakam (2009: 36), Mautner (2009: 122), Baker, Gabrietalos, Khosraviniq e.a. (2008: 273).

worden omschreven en op basis van expliciet geformuleerde criteria in een tekst kunnen worden opgespoord (vgl. Renkema 1981: 17; 19). Linguïstische categorieën zoals ‘zelfstandige naamwoorden’, ‘vragen’, ‘imperatieven’ of ‘diminutieven’ zijn relatief eenvoudig op basis van heldere criteria te kwantificeren. Voor het hier geschetste type stijlonderzoek zijn dergelijke categorieën echter vaak te weinig informatief: ze zijn te algemeen, te abstract. Stijlanalyse op taalkundige grondslag richt zich op veronderstelde effecten van stilistische verschijnselen, en daarvoor is het doorgaans relevanter om te kijken naar semantische categorieën, die specifiek en inhoudsrijker zijn (Anbeek & Verhagen 2001: 11; Leech & Short 2007: 37). Het kwantificeren van bijvoorbeeld alle imperatieven of alle diminutieven in een tekst zegt nog niet zoveel, omdat ze ieder nog verschillende functies kunnen vervullen.³⁴ Voor een stilistische analyse is het vooral van belang het aantal imperatieven of diminutieven met een bepaalde functie te tellen – bijvoorbeeld ‘het aantal imperatieven waarmee een bevel gegeven wordt’, of ‘het aantal diminutieven dat geringschatting uitdrukt’.³⁵ Het kwantificeren van dergelijke semantische, functionele categorieën is vaak aanzienlijk lastiger dan categorieën die enkel op basis van vormelijke criteria kunnen worden onderscheiden.³⁶ Veelal moet op basis van de context worden vastgesteld of een specifieke formuleringskeuze moet worden meegerekend tot een bepaalde stilistische categorie of niet, en daar komt interpretatie bij kijken. Het feit dat bij het kwantificeren van stilistische verschijnselen dus vaak ook kwalitatieve analyse komt kijken, maakt het ingewikkeld om stilistische verschijnselen op een betrouwbare manier te kwantificeren. Mogelijk is dat de reden dat in taalkundig-stilistisch onderzoek opvallend weinig aandacht is voor interbeoordelaarsbetrouwbaarheid (vgl. Spooren & Degand 2010: 242). Studies die wél over mate van overeenstemming tussen codeurs rapporteren, laten zien dat het soms lukt om een hoge mate van interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te bereiken (zie bijvoorbeeld Steen, Dorst, Herrmann e.a. 2010; Joris, d’Haenens, Van Gorp e.a. 2013); in andere gevallen blijkt dat, ook na herhaaldelijke bijstelling en verfijning van het codeerprotocol, niet het geval (zie bijvoorbeeld Van Mulken & Schellens 2013; Spooren & Degand 2010).

Het feit dat het kwantificeren van stilistische verschijnselen een tijdrovende en ingewikkelde bezigheid is, is een kanttekening die op zichzelf natuurlijk niets afdoet aan het *belang* van kwantitatieve gegevens voor het hier geschetste type

³⁴ Zie voor functies die deze stijlmiddelen kunnen vervullen respectievelijk De Haan (1992) en Bakema, Defour & Geeraerts (1993).

³⁵ Voorbeelden van deze functie van het diminutief zijn te vinden in paragraaf 4.3.2.1. Zie de bespreking van fragment (14) aldaar.

³⁶ In de checklist Nederlandse stijlmiddelen (zie paragraaf 2.2.2) worden zowel vormelijke als semantische categorieën genoemd. Een duidelijk voorbeeld is onderdeel A8, waar onder de ‘vormelijke’ categorie ‘bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen’ verschillende semantische categorieën staan opgesomd (o.a. ‘abstract/concreet’).

stijlonderzoek. Een beperking van fundamenteeler aard is dat kwantitatieve analyse geen inzicht geeft in de functie van eventueel aanwezige stilistische patronen in een tekst. Kwantitatieve analyse kan dergelijke patronen in kaart brengen, maar de *interpretatie* van die patronen ('hoe draagt dit patroon bij aan indruk X op macroniveau?') blijft een kwalitatieve aangelegenheid – zoals pleitbezorgers van kwantitatieve analysemethoden in stilistisch onderzoek zelf ook benadrukken.³⁷ Bij stijlanalyse op taalkundige grondslag is het vinden en benoemen van stijlpatronen geen doel op zich: het staat in dienst van een type onderzoeksvraag waarvoor uiteindelijk altijd nog kwalitatieve analyse noodzakelijk is. Bovendien is de manier waarop indrukken op het macroniveau tot stand komen complex. Indrukken op macroniveau komen veelal tot stand door de gezamenlijke inzet van verschillende stilistische middelen, en vaak ook door de interactie tussen die middelen.³⁸ Dit zal in de casussen in hoofdstuk 3 en 4 worden gedemonstreerd, maar ook de beknopte analyse van Balkenendes verklaring over de affaire Wisse Smit (zie paragraaf 1.3) kan al als illustratiemateriaal dienen. In Balkenendes verklaring zijn verschillende stilistische keuzes aanwijsbaar die er *gezamenlijk* voor lijken te zorgen dat Balkenende de indruk wekte zijn boodschap 'in bedekte termen' te formuleren. Hoe verschillende stilistische keuzes gezamenlijk bijdragen aan een bepaalde indruk op het macroniveau, en elkaar kunnen versterken, valt alleen op basis van kwalitatieve analyse vast te stellen.

In dit proefschrift zullen kwantitatieve en kwalitatieve analyse worden ingezet als complementaire methoden voor taalkundig-stilistisch onderzoek; op de vraag hoe beide analysemethoden elkaar kunnen aanvullen, kom ik nog terug in hoofdstuk 5. In dat hoofdstuk is bij het kwantificeren van stijlpatronen gewerkt met interbeoordelaarsbetrouwbaarheid (zie paragraaf 5.3.2). In hoofdstukken 3 en 4 zijn de kwantitatieve gegevens verzameld door één codeur (de auteur), op basis van expliciet geformuleerde criteria. Werken met één codeur heeft als nadeel dat dit kan leiden tot idiosyncrasieën in de analyse. Wel is de vraag wat de invloed van dergelijke mogelijke idiosyncrasieën is op de uitkomsten van het onderzoek (Spooren & Degand 2010: 254; zie ook Vis 2011: 205). In de stilistische analyses staat steeds een vergelijking tussen zakelijke teksten centraal. Frequenties in tekst A worden vergeleken met frequenties in tekst B. Aangenomen mag worden dat eventuele idiosyncrasieën van een codeur een systematisch karakter hebben (Spooren & Degand 2010: 254). Eventuele idiosyncrasieën zullen zich dus in de analyse van beide teksten voordoen; dat

³⁷ Zie Jeffries & McIntyre (2010: 172), Biber & Conrad (2009: 64), Biber, Conrad & Reppen (1998: 139), Semino & Short (2004: 7).

³⁸ Vgl. Fagel, Stukker & Van Andel (2012: 195). Zie voor een bespreking van dit verschijnsel bijvoorbeeld ook Acton & Potts (2014: 20-22), Charteris-Black (2011: 9-12), Leech & Short (2007: 37) en Simpson (1993: 111-116).

betekent dat ze de vergelijking tussen tekst A en B, waar het in de analyses om draait, in principe niet zullen vertroebelen.

Tot besluit van deze paragraaf moet worden opgemerkt dat het combineren van kwantitatieve en kwalitatieve analyse impliciet ook terugkomt in het werken met een checklist (zie paragraaf 2.2.2). Bij het langslopen van de checklist stelt de analist immers zowel vragen die een kwantitatieve aanpak vereisen ('komt verschijnsel X veel of weinig voor?') als vragen die kwalitatieve analyse veronderstellen ('waar in de tekst doet verschijnsel X zich voor? Wat is het veronderstelde effect van verschijnsel X in deze tekst? Kan verschijnsel X met andere stilistische verschijnselen in de tekst in verband worden gebracht?').

2.3 Een gefaseerde werkwijze

In paragraaf 2.2 zijn de methodologische uitgangspunten geschetst die bij stijlanalyse op taalkundige grondslag een rol spelen. Een nog onbeantwoorde vraag is echter hoe die verschillende methodologische principes met elkaar *samenhangen*. Hoe en wanneer worden deze principes ingezet tijdens het analyseproces? Hoe gaat de analist in de praktijk te werk?

Om deze vragen te beantwoorden, beschrijf ik hieronder een werkwijze waarin de verschillende methodologische principes zijn geïntegreerd. Met deze werkwijze kan de analist op een systematische manier stilistische middelen zoeken en selecteren die bijdragen aan een vastgestelde (intersubjectieve) indruk op macroniveau. De aanpak is dus bedoeld voor die gevallen van stijlanalyse waarin een indruk op macroniveau leidend is voor de analyse (zie de analyse van Balkenendes persverklaring in paragraaf 1.3): de analist heeft op onafhankelijke gronden vastgesteld dat de te analyseren tekst op macroniveau een bepaalde indruk wekt, en wil op systematische wijze onderzoeken welke stilistische middelen op microniveau aan die indruk bijdragen. De methode is een nadere explicitering en verdere uitwerking van de aanpak van Leech & Short (2007: 66-94), en kenmerkt zich door het combineren van systematische bottomup- en topdown-analyse. Ik beperk mij tot het geven van een algemene beschrijving van het analyseproces; in hoofdstukken 3 en 4 wordt de methode gedemonstreerd door haar toe te passen op concrete teksten.

2.3.1 Fase 1: bottomup-analyse

In de eerste analysefase brengt de analist 'bottom-up' (inductief) stilistische eigenschappen van de tekst in kaart. Omdat niet op voorhand duidelijk is welke stilistische verschijnselen in de tekst relevant zullen zijn voor de analyse, is het van belang het net aanvankelijk breed te werpen. Daarom gaat de analist in de eerste analysefase met 'open blik' te werk: hij zoekt niet zozeer gericht naar stilistische middelen die aan de vastgestelde indruk op macroniveau kunnen bijdragen, maar hij inventariseert welke stilistische middelen in de tekst opvallen. Stilistische middelen kunnen in het oog springen door hun frequentie

(‘in de tekst worden veel lijdende vormen gebruikt’), maar ook in kwalitatieve zin – bijvoorbeeld doordat ze op een specifieke plek worden ingezet (‘zowel in de eerste als laatste zin van de tekst wordt een lijdende vorm gebruikt’).

Om een goed beeld te krijgen van stilistische eigenschappen van de te analyseren tekst, gaat de analist *vergelijkend* te werk: hij vergelijkt tekst A met tekst B. De analist zou ook zonder zo’n vergelijkingspunt stilistische kenmerken van een tekst in kaart kunnen brengen,³⁹ maar zoals in paragraaf 2.2.3 is besproken, werkt een vergelijkende methode productief. Door een vergelijking te maken met een andere tekst kunnen stilistische kenmerken eenvoudiger aan het licht worden gebracht, en wordt het mogelijk kwantitatieve observaties te duiden in termen van relatief ‘veel’ of ‘weinig’.

Om het (vergelijkenderwijs) identificeren van stilistische kenmerken op systematische wijze aan te pakken, maakt de analist gebruik van de checklist Nederlandse stijlmiddelen (zie paragraaf 2.2.2). Deze loopt hij langs, waarbij hij zich voor ieder in de checklist genoemd verschijnsel afvraagt of dat verschijnsel in de tekst op een opvallende manier wordt ingezet. Welke stilistische middelen uit de checklist geven verschillen te zien tussen de teksten die vergeleken worden? Komt stilistisch verschijnsel X uit de checklist bijvoorbeeld relatief veel of weinig voor in tekst A, vergeleken met tekst B? Kwantitatieve claims dienen te worden onderbouwd met concrete getallen (zie paragraaf 2.2.4), maar in de praktijk is het raadzaam om het kwantificeren uit te stellen en in deze fase van het analyseproces te volstaan met impressionistische observaties: wanneer de analist *de indruk* heeft dat een stilistisch middel relatief veel of weinig voorkomt, is dat voldoende reden om dat verschijnsel te selecteren voor verdere analyse. Omdat het kwantificeren van stilistische verschijnselen vaak ingewikkeld en tijdrovend is, is het doorgaans verstandiger eerst vast te stellen of het vermeende (in)frequente gebruik van het stijlmiddel in kwestie relevant is voor de indruk op macroniveau. Dat gebeurt in de tweede analysefase (zie paragraaf 2.3.2). Wanneer het (in)frequente gebruik van een stijlmiddel inderdaad relevant blijkt voor de indruk op macroniveau, gaat de analist vervolgens alsnog tot kwantificeren over.

Het (vergelijkenderwijs) langslopen van de checklist leidt tot een inductief samengestelde lijst van stilistische middelen die om een of andere reden opvallen. Deze selectie van stijlmiddelen, die dus door systematische bottomup-analyse tot stand is gekomen, vormt de basis voor het verdere onderzoek.

2.3.2 Fase 2: topdown-analyse

Uiteindelijk zijn voor de analyse alleen die stilistische middelen van belang waarvan aannemelijk kan worden gemaakt dat ze bijdragen aan de vastgestelde

³⁹ Zie voor een beknopte demonstratie de analyse van Balkenendes persverklaring in paragraaf 1.3.

indruk op macroniveau. Het doel is immers de vraag te beantwoorden welke stilistische middelen op microniveau voor een geconstateerde intersubjectieve indruk op macroniveau verantwoordelijk zijn – de analyse is erop gericht te laten zien welke stilistische middelen in de tekst die globale indruk tot stand brengen (vgl. paragraaf 1.3). Daarom gaat de analist in de tweede analysefase ‘topdown’ (deductief) te werk: hij onderzoekt voor elk bottom-up geïdentificeerd stijlmiddel of aannemelijk kan worden gemaakt dat dat stijlmiddel bijdraagt aan de vastgestelde indruk op macroniveau.

Om te bepalen of een geïdentificeerd stijlmiddel relevant is voor de indruk op macroniveau, brengt de analist eerst de syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen van het stijlmiddel in kwestie in kaart. Dit gebeurt op basis van taalkundige analyse. Veelal kan worden teruggegrepen op eerder taalkundig onderzoek: voor veel stilistische middelen geldt dat hun syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen in taalkundige literatuur beschreven zijn.

Met het in kaart brengen van de syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen van een geïdentificeerd stijlmiddel is nog niet vastgesteld wat het (veronderstelde) effect is van dat stijlmiddel in de tekst die wordt geanalyseerd. Voor veel stilistische middelen geldt dat hun eigenschappen in principe nog *verschillende* effecten teweeg kunnen brengen: het (verondersteld) effect dat de syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen van een stijlmiddel sorteren, kan van tekst tot tekst nog verschillen (zie paragraaf 2.2.2). Nadat de syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen van een geïdentificeerd stijlmiddel in kaart zijn gebracht, vraagt de analist zich dan ook voor dat stijlmiddel af: welk (verondersteld) effect hebben de eigenschappen van dit stijlmiddel in deze tekst? Dragen ze bij aan de indruk die het macroniveau voor de analyse vormt? Het beantwoorden van deze vragen geschiedt op basis van kwalitatieve analyse (zie ook paragraaf 2.2.4). Waar mogelijk maakt de analist gebruik van eerder (taalkundig) onderzoek waarin claims worden gedaan over (veronderstelde) effecten die de syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen van een stijlmiddel sorteren. Stijlmiddelen worden daarbij ook in onderlinge samenhang onderzocht. Het is bijvoorbeeld eenvoudiger aannemelijk te maken dat het gebruik van naamwoordstijl leidt tot abstractheid of vaagheid in een tekst, wanneer naamwoordstijl voorkomt in combinatie met *andere* stijlmiddelen waarvan bekend is dat hun syntactische, semantische en/of pragmatische eigenschappen tot abstractheid of vaagheid kunnen leiden (zoals lijdende vormen, onpersoonlijke constructies, etc.).

Naast kwalitatieve analyse zal ook kwantitatieve analyse een rol spelen tijdens de topdown-fase van het analyseproces. In de eerste analysefase zullen stijlmiddelen zijn opgevallen door hun frequentie, zonder dat die observaties met concrete getallen zijn ondersteund (vgl. paragraaf 2.3.1). Wanneer tijdens de topdown-analyse blijkt dat aannemelijk kan worden gemaakt dat het

(in)frequent gebruik van een bepaald stijlmiddel relevant is voor de indruk op macroniveau, zal dat (in)frequente gebruik van het stijlmiddel in kwestie nog dienen te worden aangetoond middels kwantitatieve analyse.⁴⁰

De beschreven werkwijze leidt doorgaans tot een verdere selectie van stijlmiddelen: normaliter wordt de selectie die in de eerste analysefase tot stand kwam, tijdens de tweede analysefase verder ingeperkt. Doorgaans zal namelijk niet voor *alle* stijlmiddelen die bottom-up zijn geïdentificeerd aannemelijk kunnen worden gemaakt dat ze bijdragen aan de indruk op macroniveau. Stijlmiddelen die bottom-up werden geïdentificeerd maar vervolgens niet aan de indruk op macroniveau blijken te kunnen worden verbonden, vallen tijdens de tweede analysefase dus alsnog af. Ook deze verdere inperking van relevante stilistische middelen komt op systematische wijze tot stand: voor *ieder* stilistisch middel dat bottom-up is geïdentificeerd, wordt immers onderzocht of dat middel aan de indruk op macroniveau bijdraagt.

Na de tweede analysefase blijven dus stilistische middelen uit de tekst over waarvan aannemelijk kan worden gemaakt dat ze bijdragen aan de vastgestelde indruk op macroniveau. Deze selectie van stijlmiddelen is het resultaat van het combineren van systematische bottomup- (fase 1) en topdown-analyse (fase 2).

2.4 Verantwoording van de gekozen casussen en corpora

In de volgende hoofdstukken worden de methodologische principes van stijlanalyse (zie paragraaf 2.2) en de daarop gebaseerde gefaseerde werkwijze (zie paragraaf 2.3) toegepast op een aantal casussen. In deze casussen staan parlementaire toespraken van Geert Wilders (PVV), Ella Vogelaar (PvdA) en Alexander Pechtold (D66) centraal. Waarom is juist voor deze zakelijke teksten gekozen?

Op basis van de in paragraaf 2.2 besproken methodologische principes zijn drie criteria te formuleren waaraan zakelijke teksten moeten voldoen om voor selectie in aanmerking te komen. Allereerst was het belangrijk dat er mediaoordelen beschikbaar waren, zodat indrukken op macroniveau een intersubjectieve grondslag kon worden gegeven (vgl. paragraaf 2.2.1). Ten tweede moest er voor de teksten die geselecteerd werden een relevant vergelijkingspunt beschikbaar zijn, opdat vergelijkend te werk kon worden gegaan (vgl. paragraaf 2.2.3). Het laatste criterium was tekstlengte: om het werken met een checklist (zie paragraaf 2.2.2) goed te kunnen demonstreren, was het wenselijk teksten te selecteren die niet al te lang zijn.

Een teksttype dat goed bij de geformuleerde criteria past, is het genre van de parlementaire toespraak. Daaronder versta ik de voorbereide bijdragen die politici uitspreken tijdens debatten in de Tweede Kamer. Vergaderingen in het

⁴⁰ Dit kwantificeren van stijlmiddelen kan nog een complexe aangelegenheid zijn – zie bijvoorbeeld de kwantitatieve analyse van complementatie in Wilders' toespraken (hoofdstuk 5).

Nederlandse parlement bestaan uit een mengeling van debat en redevoering (Wolthuis 2007); met ‘parlementaire toespraken’ doel ik dus op de parlementaire *redevoeringen*. Deze zakelijke teksten voldoen aan de gestelde eisen: ze zijn doorgaans overzichtelijk qua lengte, in de context waarin ze worden uitgesproken zijn *andere* toespraken beschikbaar die als relevant vergelijkingspunt kunnen dienen, en parlementaire vergaderingen kunnen rekenen op de nodige media-aandacht.

De reden dat binnen het genre van de parlementaire toespraak vervolgens specifiek voor toespraken van Geert Wilders is gekozen, ligt voor de hand: Wilders is een van de meest besproken politici van de afgelopen jaren (Ruigrok, Schaper, Welbers e.a. 2013; Schaper & Ruigrok 2010). Veelbesproken in de media zijn zowel zijn politieke ideeën als de wijze waarop hij die ideeën verwoordt. Dit maakt Wilders’ toespraken dus bij uitstek geschikt om de hier geschetste vorm van stijlonderzoek op toe te passen: in de media zijn tal van (intersubjectieve) oordelen te vinden die als uitgangspunt voor de stilistische analyses kunnen dienen.⁴¹

De keuze voor parlementaire toespraken van Ella Vogelaar en Alexander Pechtold is primair ingegeven vanuit een vergelijkend perspectief (vgl. paragraaf 2.2.3). Beide politici zijn in de media namelijk gekarakteriseerd als een tegenpool van Wilders. Ella Vogelaar droeg als minister voor Wonen, Wijken en Integratie in het kabinet-Balkenende IV niet alleen een visie op integratie uit die haaks stond op die van Wilders, maar ze *verwoordde* die visie ook op een heel andere manier: waar over Wilders werd gezegd dat hij ‘helder’ taalgebruik bezigde, werd Vogelaars spreekstijl als ‘wollig’ gepercipieerd (zie hoofdstuk 3). D66-leider Pechtold heeft de afgelopen jaren veelvuldig het debat gezocht met Wilders en stelling genomen tegen diens opvattingen; de manier waarop hij zich in de Tweede Kamer opstelde werd daarbij heel anders gepercipieerd dan de opstelling van Wilders (zie hoofdstuk 4). Het contrast met Wilders is dus de belangrijkste reden die aan de keuze voor het analyseren van toespraken van Vogelaar en Pechtold ten grondslag ligt.

Voor de stilistische analyses maak ik gebruik van parlementaire toespraken zoals die in de Handelingen der Staten-Generaal zijn weergegeven. Ook dit is een keuze: een parlementaire toespraak kent namelijk verschillende versies. Naast de toespraak zoals die wordt weergegeven in de Handelingen is er vaak een vooraf (al dan niet door de spreker zelf) geschreven toespraak, en er is de toespraak zoals die daadwerkelijk is uitgesproken (‘het gesproken woord’). Deze verschillende versies zijn niet noodzakelijkerwijs identiek. Zo kan de

⁴¹ Vergelijken met andere politici heeft Wilders’ taalgebruik de afgelopen jaren ook vanuit een taalwetenschappelijke hoek relatief veel aandacht gekregen. Zie bijvoorbeeld De Landtsheer, Kalkhoven & Broen (2011), Tonnard (2011), De Bruijn (2010), Van Leeuwen (2009), en Janssen & Mulder (2009).

daadwerkelijk uitgesproken tekst afwijken van een vooraf geschreven toespraak doordat de spreker ter plekke, al improviserend, aanpassingen doet. Evenzo kunnen er verschillen bestaan tussen het gesproken woord en de tekst zoals die in de Handelingen wordt weergegeven. Teksten in de Handelingen zijn geen letterlijke weergave van wat er gezegd is, maar bestaan uit *geredigeerd* woordelijke verslagen. De medewerkers van de Dienst Verslag en Redactie (DVR), die de Handelingen maken, doen soms nog tekstuele aanpassingen om de leesbaarheid te verbeteren (De Jong & Van Leeuwen 2011).⁴² De keuze voor de Handelingen-versie van de toespraken als basis voor de analyses was vooral een praktische: deze versie van parlementaire toespraken is eenvoudig digitaal toegankelijk, hetgeen niet altijd geldt voor het letterlijk gesproken woord of de vooraf geschreven versie.⁴³

Het feit dat de teksten in de Handelingen ‘geredigeerd woordelijk’ zijn, kan de vraag oproepen of deze teksten wel geschikt zijn als basis voor de stijlanalyses. Kunnen deze teksten wel worden gezien als teksten van de politici zelf? Het antwoord op die vraag is zonder meer positief. Uitgangspunt bij het opstellen van de Handelingen is dat het stenografisch verslag de inhoud en de stijl van de spreker te allen tijde op een representatieve manier weergeeft (Dienst Verslag en Redactie 2011). Bovendien moeten parlementariërs, voordat de Handelingen officieel worden gepubliceerd, de weergave van hun woorden eerst nog controleren en goedkeuren. Daarbij hebben ze correctierecht, wat inhoudt dat ze de tekst, als deze het gesproken woord niet goed weergeeft, mogen corrigeren naar wat feitelijk gezegd is (De Jong & Van Leeuwen 2011: 226). Wanneer een politicus de tekst die in de Handelingen zal verschijnen fiatteert, erkent hij daarmee dat die tekst *zijn* tekst is.⁴⁴

De stilistische analyses in dit proefschrift zijn alle handmatig verricht: deels met markeringen op papier, en deels in het computerprogramma *Atlas.ti*. Met dit programma (zie Bijlage 1 voor een screenshot) kunnen teksten op overzichtelijke wijze worden gecodeerd op stilistische verschijnselen. Bij de bespreking van de resultaten wordt steeds gebruik gemaakt van representatieve

⁴² Op welke manier de medewerkers van de DVR de gesproken teksten redigeren om de leesbaarheid te vergroten, wordt nader beschreven in een 74 pagina’s tellende interne taalgids (Parlementaire taalgids 2010). Deze kent een *Schrijfwijzer*-achtig (zie Renkema 2012) karakter. De regels in de Parlementaire taalgids hebben vooral de status van richtlijnen (Parlementaire taalgids 2010: 2): of en hoe ze worden toegepast, wordt door de stenografen van geval tot geval bekeken (Dienst Verslag en Redactie 2011).

⁴³ De Handelingen zijn raadpleegbaar via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl>. Voor alle plenaire vergaderingen die na 26 oktober 2010 in de Tweede Kamer zijn gehouden, is het letterlijk gesproken woord beschikbaar via <http://debatgemist.tweedekamer.nl>. De parlementaire toespraken die in dit proefschrift worden geanalyseerd, zijn van voor die tijd.

⁴⁴ Tekstuele aanpassingen worden overigens vooral gedaan in de debatgedeelten van parlementaire vergaderingen (interrupties en reacties daarop), en minder in (voorbereide) toespraken, die in dit proefschrift centraal staan (persoonlijke communicatie met de DVR, 2014).

voorbeelden; de volledige stijlanalyses kunnen worden ingezien door contact op te nemen met de auteur.⁴⁵

Tot slot: de keuze om me te richten op parlementaire toespraken brengt met zich mee dat interrupties, reacties daarop en ingediende moties buiten beschouwing blijven. Dat geldt ook voor wat in de klassieke-retorica de ‘actio’ wordt genoemd (zie bijvoorbeeld Braet 2007). Het uitspreken van de tekst, de intonatie, de gebaren, de mimiek, etc., valt buiten het bereik van dit proefschrift; deze aspecten zouden een studie op zich verdienen.

2.5 Samenvatting en vooruitblik

In dit hoofdstuk heb ik de methodologische uitgangspunten van taalkundig-stilistisch onderzoek beschreven, en op basis van die uitgangspunten een methode uitgewerkt waarmee op systematische wijze kan worden uitgezocht hoe stilistische verschijnselen op het microniveau van een tekst bijdragen aan een (op onafhankelijke gronden vastgestelde) indruk op het macroniveau van die tekst. Hoe het bewerkstelligen van intersubjectiviteit op macroniveau, werken met een checklist, vergelijkend te werk gaan en het combineren van kwalitatieve en kwantitatieve analyse in de praktijk van stijlonderzoek gestalte krijgt, kan echter het beste aan de hand van praktische stijlanalyses worden gedemonstreerd. Daarom zal in ik hoofdstukken 3 t/m 5 een drietal casussen uitwerken, waarbij steeds een ander methodologisch aspect van taalkundig-stilistisch onderzoek wordt uitgelicht.

In hoofdstukken 3 en 4 zijn intersubjectieve indrukken op macroniveau leidend voor de analyses. In hoofdstuk 3 richt ik mij op de toespraken van Geert Wilders en Ella Vogelaar tijdens het ‘Knettergek-debat’ (2007). Ik onderzoek welke stilistische verschijnselen bijdragen aan de intersubjectieve indruk dat Wilders en Vogelaar hun standpunten op een respectievelijk ‘heldere’ en ‘wollige’ verwoordden. In methodisch opzicht staat daarbij het werken met een checklist centraal. In hoeverre is een checklist een waardevol instrument voor taalkundig-stilistisch onderzoek? In hoofdstuk 4 volgen analyses van de toespraken die Geert Wilders en Alexander Pechtold hielden tijdens de eerste termijn van de Algemene politieke beschouwingen van 2008 en 2009. Welke stilistische verschijnselen dragen bij aan de intersubjectieve indruk dat zij zich in termen van ‘afstand’ en ‘nabijheid’ verschillend opstelden tegenover hun publiek? Met het beantwoorden van die vraag zal ik methodisch gezien betogen en demonstreren dat het voor het leggen van verbanden tussen micro- en macroniveau soms nodig is om een of meer ‘mesoniveaus’ te onderscheiden.

In hoofdstuk 5 is niet een indruk op macroniveau leidend voor de analyse, maar start ik op het tekstuele microniveau. Ik onderzoek of er in Wilders’

⁴⁵ Dat kan via e-mail: m.van.leeuwen@hum.leidenuniv.nl.

parlementaire toespraken stilistische verandering is opgetreden – hetgeen meermalen in de media is gesuggereerd. Die eventuele verandering op microniveau zal ik vervolgens op het macroniveau van zijn toespraken proberen te duiden. In methodisch opzicht beoogt dit hoofdstuk te demonstreren hoe bij het kwantificeren van stijlmiddelen vaak ook kwalitatieve analyse komt kijken.

In de slotbeschouwing worden de belangrijkste algemene bevindingen van dit proefschrift op een rij gezet en de voornaamste kwesties besproken waar de analist in de praktijk van taalkundig-stilistisch onderzoek tegenaan loopt. Daarbij reflecteer ik op de mogelijkheden en beperkingen van de in dit hoofdstuk geschetste methodologische principes, door terug te grijpen op bevindingen uit de casushoofdstukken.

